

# Utö bjuder på orkidéer i Stockholms skärgård

Kalköarna i Stockholms skärgård bjuder på en rik flora och Utö är den mest lättillgängliga av dessa. Gör som Linnés lärjunge Anders Tidström och besök ön en solig dag i slutet av maj då Adam och Eva blommar.

ANDERS ERIXON

**R**unt östra Svealand finns en ring av cirka 2000 miljoner år gammal kalksten. Det finns en hypotes om att det skulle kunna vara rester av en jättekrafter från ett meteoritnedslag. Från Bråviken utanför Norrköping i söder till Gävlebukten i norr sträcker sig denna cirkelbåge av urkalksten.

I Stockholms skärgård finns det flera kända kalköar som ingår i ringen. På Utö, Ornö, Nämndö, Munkö och Runmarö har man brutit kalksten till Stockholms olika kloster, fältspat till porslinsfabrikerna och till och med järn, silver och andra metallmalmer. På Utö finns dessutom Sveriges kanske äldsta järngruva. Malmen skeppades till masugnar både inom Utö bergslag, men också ända upp till Norrbotten och till Finland. I varphögarna med bortsorterade stenblock hittades och beskrevs grundämnet litium på 1800-talet.

Utös rika flora har varit känd sedan länge. Linnés lärjunge Anders Tidström var där i slutet på maj 1756. Han lade märke till stenkrassing *Hornungia petraea* på varphögarna tillsammans med grusbräcka *Saxifraga tridactylites*. Grusbräckan finns lite här och var, gärna tillsammans med den lilla vårtäteln *Aira praecox*.

**När man kommer till Utö** går man iland på Gruvbryggan. Redan intill hamnen finns kalkklippor. Kullen mittemot cykeluthyrningen och affären är mycket artrik och om man går över bron till Persholmen finns det också mycket att se.

Det bästa för förstagångsbesökaren är nog ändå en promenad på en dryg kilometer mot nordost till "Barnens bad" (se kartan på nästa uppslag). Där finns en liten brygga vid en klippa. På klippan växer klibbglim *Silene viscosa* och vid vassen intill finns paddfot *Asperugo procumbens* och svartkavle *Alopecurus arundinaceus*. I backen bakom dasset kan du få se såriläka *Sanicula europaea* och vid slänten med träbänkar finns värdklynne *Valerianella locusta* och rubinmaskros *Taraxacum rubicundum*. Där kan man ta en paus på stranden och njuta av artrikedomen.

Besöket kan sedan lämpligen fortsätta längs vattnet och den blågula leden mot sydväst. I en liten backe står ett bestånd av ryl *Chimaphila umbellata* intill stigen. Efter en liten stund kommer man till ett stort område med kalkklippor. Titta noga i skrevorna! Där finns många arter. Som de små ormbunkarna gaffelbräken *Asplenium septentrionale*, kalksvartbräken *A. trichomanes* subsp. *quadrivalens*, murruta *A. ruta-muraria*

och hällebräknar *Woodsia* sp. Där finns även stenkrassing, grusslok *Melica ciliata*, harmymta *Clinopodium acinos*, fetknoppar *Sedum* sp. och mängder av gräslök *Allium schoenoprasum*.

**Mycket av öns historia** är kopplat till gruvorna. Du kommer att få se rester av dem när du följer leden vidare genom skogen tillbaka till grusvägen från bryggan. Gå en bit nerför och ta dig till till "Lurgatan". Följ Lurgatan uppför backen. Husen längst ner är gruvarbetarbostäder byggda på slutet av 1700-talet. På morgonen gick en man och tutade för att väcka arbetarna. De var ofta straffångar och andra tvångsrekryterade som för att stå ut fick flera liter brännvin per vecka. På murar i backen slingrar röd hundrova *Bryonia dioica* och i trädgårdarna finns många gamla växtsorter.

Gå till höger i korsningen längst upp och gå mot värdshuset. Runda värdshuset och gå

uppför mot gruvorna. Innanför staketet vid Nyköpingsgruvan växer bolmört *Hyoscyamus niger* och färtunga *Anchusa arvensis*.

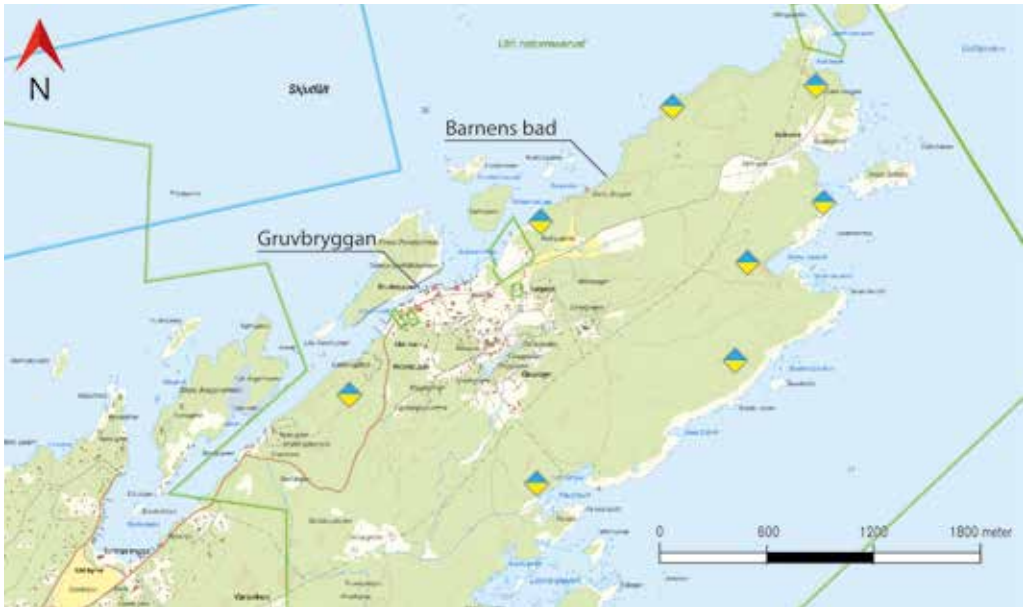
Gruvhålet på östra sidan av gångvägen är nästan fyllt av stenblock. Det sägs att ryska galärslavar under härjningarna i juli 1719 vräkte ner varpsten för att sabotera gruvdriften. Sötkörbärsträden *Prunus avium* öster om vägen påstås ha ryskt ursprung.

Följ vägen lite åt höger till en stenig kulle vid "ryssfängelset". Ibland stenarna i slänten mot söder växer vit sminkrot *Buglossoides arvensis* var. *arvensis*. Vid husen på östra sidan av vägen kommer urkalkstenen upp i dagen. Den är så hård att om man slår med en hammare på den hörs ett klingande ljud. De små groparna kallas mikrokarst och beror på vittring under tusentals år.

**Mineraler och bergarter** kan bli en del av din upplevelse på ön. Gå tillbaka cirka femtio meter och gå upp på kullen väster om



Linnés lärjunge Anders Tidström (1723–1779) uppmärksammade Utös rika flora. I slutet av maj 1756 fick han se Adam och Eva *Dactylorhiza sambucina* blomma bland stenhögarna. FOTO: Anders Erixon.



Det är lättast att resa till Utö i södra Stockholms skärgård med buss 846 från Västerhaninge till Årsta brygga. Gå iland vid Gruvbryggan, sedan är Barnens bad en lämpligt första stopp. KARTA: Lantmäteriet.

vägen. Framme vid det lilla stenbrottet kan man se många olika mineral och bergarter. Där finns rödrandig järnmalm som är en kvartsbandad blodstensmalm, den huvudsakliga orsaken till gruvbrytningen, men också grön amazonit, rosa lepidolit som är en litiumhaltig glimmer och, med lite tur, kopparkis och till och med turmalin. Redan i stenhögarna brukar orkidén Adam och Eva *Dactylorhiza sambucina* finnas men femtio meter västerut växer den ymnigt. Där på de små ängarna finns också gott om knölsmörblomma *Ranunculus bulbosus* och jungfrulin *Polygala vulgaris*.

Om du har tid kan du nu fortsätta promenaden eller cykelturen mot Rävstavik med fantastiska klippbad och, om du är skarpögd, ryl på båda sidor om stigen. Eller om du orkar, cykla till havsstranden "Stora sand" som ligger knappt åtta kilometer från Gruvbryggan. Man passerar i så fall skjutfältet, så kolla att det inte pågår övningar! På vägen finns en hel del kalkområden att finstudera

och i dikena på de öppna fälten kan man se ängsklocka *Campanula patula* och på en vacker dag kan den sällsynta apollofjärilen *Parnassius apollo* flyga förbi. Om man körvägen ner mot Ålö i söder finner man Ängsbergens hassellundar med liljekonvalj *Convallaria majalis*, desmeknopp *Adoxa moschatellina*, underviol *Viola mirabilis*, nästrot *Neottia nidus-avis*, myskmadra *Galium odoratum* och tandrot *Cardamine bulbifera*.

Det går att cykla över en bro till Ålö som är nästan helt obebyggd och med mycket fina och artrika stränder. Där finns till exempel vejde *Isatis tinctoria*.

**Om du vill stanna länge** på ön finns det en välutrustad campingplats, vandrarhem, många stugalternativ och hotellrum. I så fall, passa på att utforska den allra nordostligaste delen nära Kroka by. I skogarna där finns det gott om knärot *Goodyera repens* och idegran *Taxus baccata*. Lite överallt står grönvit nattviol *Platanthera chlorantha*. Om du är sugen



För den som vill vandra finns det mycket att upptäcka på Utö. På de södra exponerade stränderna kan den som letar ordentligt hitta den högväxta korsblommiga växten vejde *Isatis tinctoria*. FOTO: Anders Erixon.

på några lite mer exklusiva orkidéer så växer vit skogslilja *Cephalanthera longifolia*, precis som på de andra kalköarna, på flera ställen på Utö. Men dessutom finns ett par fina bestånd av röd skogslilja *C. rubra*. Den blommar inte alltid så rikligt, men när man väl hittar den i början på juli blir man alltid lite extra varm om hjärtat! Var den står? Tyvärr, den får du leta reda på själv!

Gå gärna hela den vandringsled som kallas ”blågula spåret” på Utö. Det är 15 kilometer långt och ofta hisnande vackert. Du får nästan säkert se havsörn och på vintrarna är fladerna söder om Tremaskogen fulla med sjöfågel. De senaste åren har mängder med sångsvan valt att stanna där. I Tremaskogen finns mattor med skogsbingel *Mercurialis perennis* som blommar på våren och i norra delen av skogen finns ett fint kalkberg nära en nittiograderskurva på bilvägen.

För dig som verkligen gillar att vandra finns det också en 15 kilometer lång vandrings slinga på Ålö.

Jag kan varmt rekommendera en utflykt till Utö när du har chansen. Kanske får du möjlighet i samband med Botanikdagarna i Sörmland 2023. Eller kom dit i november när blåbären fällt sina blad då det är betydligt enklare att hitta bladrossetter av knärot och ryl.

Du tar dig lättast till Utö kommunalt med pendeltåg från centralen till Västerhanninge. Där står buss 846 som ansluter till båten vid Årsta brygga. Båtresan tar ungefär 45 minuter. Det finns en stor parkering som är dyrast nära bryggan. Det finns även servering på båten och ute på Utö finns det en ICA-affär. **SBT**.

**Anders Erixon** är engagerad i Botaniska sällskapet i Stockholm.

[anderserix@gmail.com](mailto:anderserix@gmail.com)

